

Küzdelem az előítélettel

SÜKÖSD MIHÁLY: KÜZDELEM AZ EPIKÁVAL

Aki előítéletekkel száll szembe, magára vessen, ha ellenkezésbe botlik. Az előítéletnek, mint a közhelynek is, óriási előnye van az igazsággal szemben: felment a keresés, az érvelés és gondolkodás mindig tévedést is kockáztató feladata alól. Az igazságnak — sőt nem is csak az igazságnak, hanem már pusztá keresésének is — a tyúkszemen tiport közhely és előítélet szisszenései kísérik minden lépését.

Meglehet, ezért olvastam beleegyező bólogatással és előítéleteim szisszenéseivel Sükösd Mihály új könyvét, regényelméleti kísérlete után látteleletét a magyar epikáról. A szerzőt ugyanis láthatólag nemcsak tárgyszeretet és tudós érdeklődés, hanem mondatonként újra lobbanó polemikus indulat is sarkallta könyve megírására; a „mondjuk ki végre” kiáltás és megannyi szinonimája a szövegben újra és újra azt sugallja, hogy a magyar epika, szorosabban a magyar regény elméleti és értékelésbeli kérdéseit máig is elfogultságok és igazságot elfedő közhelyek torzító tükrében nézzük, s hogy e könyv célja — elemző töprengés és elvi következtetések levonása mellett — a valahára leszámolás e torzításokkal. Ezért fogalmaz, mint minden polemista, meghökkentő aforizmákban, sőt paradoxonokban; ezért sarkítja szántszándékkal kritikai észrevételeit, ezért lendíti (néhol látványos trapézmutatvánnyal) az abszolút igazság magasáig alkalmi benyomásait. Végletesen elfogult az elfogultsággal szemben.

Az olvasót nyilván ez a nem titkolt elfogultság készíti a szisszenő ellentmondásra. S ekkor éri a meglepetés. Mert miközben a szerző legparadoxabbnak tűnő tételeit próbálja cáfolni, rádöbben, hogy a cáfolatul gyűjtött érvek egyszer csak bizonyítanak; hogy ha elfogadja a szerző „harcmodorát”, a mindent újra mérlegre tevő, a bevett igazságot is felülvizsgáló szigort, akkor egy idő után már nem a szerző, hanem saját elfogultsága ellen hadakozik, s ha következtetései nem is esnek okvetlenül egybe ennek az esszéorozatnak a következtetéseivel, de az irodalmi közfelfogás szokványaival sem. Hogy Sükösd végső igazságai meddig és mennyire maradnak végsők és igazságok, arról persze csak feltételes módban lehet nyilatkozni és vitatkozni, de érdeme — és ha nem csalódom, szándéka — nem is ilyen igazságok lecövekelése. Eppen ellenkezőleg: arra szólít fel, már-már kiáltványos lendülettel, hogy ne álljunk meg a mégoly végsőnek tűnő igazságoknál sem.

Az első meghökkenés a tartalomjegyzéknél éri az olvasót. Aki epikáról hall, elsősorban regényre gondol, ám ebben a magyar epikáról szóló tanulmánygyűjteményben mindössze két tanulmány szól regényirodalomról; Bethlen Kata önéletírása, Károlyi Mihály és Zadravecz atya emlékirata, Németh László, majd Illyés Gyula esszéírása, Örkény egypercesei és Márai Naplója, az új magyar szociográfia-hullám és a fiatal novellisták, Gyurkó László tanulmányai mellett mindössze két regényírórt tart elemzésre érdemesnek, Keményt és Déryt (ha a Konrad Györgyről szóló könyvkritikát nem számítjuk). Ebből a tartalomjegyzékből máris kiolvasható Sükösd első — és legfőbb — paradoxona: hogy a magyar regény „nem létezik”, vagy pontosabban: a magyar epika történetében éppen a regény, mindenütt az

epika vezérműfaja, csak periferikus szerepet játszik. „A XX. századi magyar próza maradandó teljesítményeit a novella jelzi, Nagy Lajostól és Gelléritől Mándyig. És a regényformát érzékeny ösztönnel vagy tudatos elővigyázattal kikerülő önletrajzi dokumentum.” Íme, a megfogalmazott ítélet, amelyet — Sükösd bizonyító példáival szemben — cáfolni vajmi nehéz. Egy epika, amely regényéletműveket nem, csak életműtorzókat szült, amelynek regénytermése valóságképében szegényes, írásmódjában kiábrándítóan korszerűtlen, s egészében annyira egy nemzeti lét problémavilágához kötött, hogy nem számíthat a nagyvilág érdeklődésére — nagyjából ezt a képet rajzolja a magyar regényről a kötet elvi bevezetője.

Már itt megjegyezhetjük azonban, hogy az ítéletnek ez erélyes kimondása után a kötet óhatatlanul hiányérzetet támaszt. Az egységes szemlélet, de ugyanakkor a kritikusi alkalom szülte írások ugyanis éppen ezzel — igaz, a legnehezebbel —: a tagadás bizonyításával maradnak adósaink. Egyetlen tanulmány, a Kemény Zsigmond feltámasztásának lehetetlenségét bizonyító vállalkozik annak bemutatására, hogy a magyar regényírás e klasszikusnak tisztelt életműve sem egyéb „elsüllyedt eredményél”. Kemény esetében azonban a bizonyítás munkáját megkönnyíti az a tény, hogy az író nem tartozik a „népszerű” szerzők sorába. Igaz, a tanulmány így is sokat ad, elsősorban módszerével. Azzal, hogy „Kemény Zsigmond többi regényét is, a kortársi prózát is, az életmű tudós és írói ébresztőit... is” elfelejteni igyekvő elfogulatlan elfogultságával a „műközelből” történő vizsgálat a *Rajongók* épületlabirintusának az alaprajzát hozza felszínre; az írói szemléletet, a világnézet meghatározta módszert, fel-felvillantva ezek összefüggését a kor gondolkodásnormáival. Az így komplexitásában látott mű szinte magától árulja el, hogy mi benne az, amin túllépett a szellemi idő, ami csak muzeális — létező, de feltámaszthatatlan — érték. Éppen a módszer elfogulatlansága miatt sajnálhatjuk, hogy a szerző gondolatmenete szempontjából nem központi jelentőségű Kemény Zsigmond-kérdés ilyen boncolgatása mellett nem láthatunk a XX. századi magyar regényírást meghatározó életművekről (vagy csak művekről) hasonló elemzést; hogy Sükösd nem bocsátkozik hasonló „küzdelembe” mondjuk Móricz epikájával.

De térjünk vissza kiindulópontunkhoz. Ha nehéz is vitába szállni Sükösd fentebb jelzett ítéletével a magyar epika sajátos csonkaságáról, már könnyebb annak megokolásával, illetve a hozzá fűzött kommentárok egy részével. Mindenekelőtt a tanulmány sugallta „csonkaság” képzetével. Amelynek okát — helyesen — a történelmi körülményekben keresi a szerző. „A regény alkalmasint akkor éli túl kezdetének helyét és idejét, ha tényei, eseményei, alakjai önmaguknál többet jelentenek. A XIX. századi realizmus azért a regényírás máig legnagyobb korszaka, mert olyan országokban született meg, amelyek vagy a világtörténelmi fejlődés nagy mintái (Anglia, Franciaország), vagy mintaérvényű kivételei (Oroszország). A történelmi példákat a XX. század módosította, de az esztétikai szabály érvényes maradt. Ha korunk emlékezetes regényeit kell elsorolnunk, kis népek íróira ritkán gondolunk. Kis népek szerencsés írói akkor írtak maradandó regényt, amikor nemzeti sorsuk valamely különleges fordulóját sikerült egyszerre konkrét és általános történetbe foglalniuk.” Ez a megfogalmazás azonban az említett „csonkaság” történelmileg determinált voltát sugallja; nemcsak azt, hogy miért nem volt nagy magyar regény, hanem hogy miért nem lehetett. Nem oktalanság akkor a történelmi parancs ellen tiltakozni? Nem oktalanság azt firtatni, hogy mitől tiltott el a történelem egy irodalmat, ahelyett, hogy az nézőnk, minek az elvégzésére buzdította, sőt kényszerítette? Igaz, hogy Illyés nem írt gyerekélményeiből a Reymontéhoz hasonló parasztregényt — de hát Reymont sem írt *Puszták népét*. Maga Sükösd terel — a történelmi determináltság e hangsúlyozásával — a gondolat felé, hogy a magyar epika éppen a *non-fiction* e sajátos válfajával lelt rá a maga szuverén (és Sükösd-től is világirodalmi rangúnak tisztelt) műfajára, amellyel szembesítve a francia és angol irodalom is „csonka”. Másrészt Kelet-Európa kis népei mindegyikének megvolt a maga különleges „nemzeti sorsfordulója”, amely képesítette irodalmukat a hasonló szuverén műfajteremtésre. Nem „történelmietlen” buzgólkodás-e tehát „az

elmaradás lehetséges felszámolása"-nak a sürgetése, a sajátos értékek útján történő továbbhaladás sürgetése helyett?

Ezért érzem én szinte-szinte perdöntőnek azt a kérdést, amelyet Sükösd, mint tárgyhoz nem tartozót, elhessent magától: azt nevezetesen, hogy „a világirodalmi szintű líra mögött miért maradt ön maga lehetőségei alatt a magyar epika”. Amely kérdésben éppen az összevetés a lényeges. „Mindenki tudja, hogy irodalmunk kezdetektől napjainkig a történelmi sors, a nemzeti létezés tükörképe... Prózairodalmunkat — ténykérdés — a nemzeti szolgálat visszafogta, háztáji feladatokra készítette, helytől elrugaszkodó kísérleteit rossz lelkiismerettel béklyózta, egyetemes törekvéseit félkész eredménnyé torzította.” Nos, nyilvánvaló, hogy a nemzeti sors ama bizonyos különleges fordulóját „egyszerre konkrét és általános történetbe foglalni” **csakis a nemzeti, a „háztáji” feladatoknak a vállalásával, teljes átélésével lehetséges; éppen ennek a vállalásnak és átélésnek köszönhető például az eposz műfaji veretének a visszahódítása a *Szigeti veszedelemben*.**

Nyilvánvalóan termékenyebb ennél Sükösdnek a „bizonytalan valóságról” szóló tétéle, a magyar regény lemaradásának és a magyar társadalmi fejlődés elkésett ütemének az összefüggésbe hozása. (Ami megint adósságra, a magyar regény irodalomszociológiai szempontú történetének a megíratlanságára figyelmeztet.) Persze, nemcsak — és nem is elsősorban — író és közönség „pénzben kifejezett” anyagi összefonódottságára gondolok, hanem a kor tudatmodelljének és az írói szemléletnek az összefonódottságára. Valami olyasmire, ami felé Sükösd gondolatmenete is elindul, anélkül azonban, hogy utat nyitna végigjárásához. „Mi az elkötelezettség az irodalomban?” — kérdi a szerző. „Kötődés, kötöttség egy átfogónak és üdvözítőnek remélt morális, szociológiai, politikai szemlélethez. Ez a szemlélet a magyar regény korszakain át gyakran változott, eszmétörténeti tartalma — mai tudásunkkal — erősen vegyes, felemás. De az elkötelezettség anyaga és módszere közös: a magyar regényíró Eötvöstől és Keménytől Mikszáthon, Móriczon át napjainkig a nemzeti létinformációs és dokumentatív rétegeiből építkezett.” Amiben azonban éppen ez az „eszmétörténeti tartalom”, az információs és dokumentatív anyag felhasználás-módjában szóhoz jutó „nemzeti önszemlélet” a döntő. A regény „átfogó” és „szintézisteremtő” jellege — talán ezt is nevezhetnők „ténykérdésnek” — többé-kevésbé látszatszintézis; benne mindig egy embercsoport (osztály, réteg) önszemlélete válik „nemzetszemléletté”. Ennek jelentőségét nem is kell hangsúlyoznom annak a tanulmány szerzőnek a könyve kapcsán, aki éppen az általa modellnek tekintett (és megint csak példaszerűen elemzett) Déry-életművel bizonyítja ennek a szempontnak a regény műfaj történeti elhelyezésében való jelentőségét. (*Magvető, 1972.*)

LÁNG GUSZTÁV

Kortársaink

A SZOROZAT ELSŐ MŰVEIRŐL

Hiányt, sőt mulasztást pótol a Kortársaink-sorozat. Megjelent és várható kötetekben olyan írók, költők arcképe bontakozik ki ugyanis, akik meghatározzák szellemi életünket. Hogy jelentékeny tartalmakat fejezzen ki, hogy érzékelhető erővel hatnak, cáfolhatatlan tény. Mindebből azonban eddig csupán több-kevesebb részlet körvonalazásával kellett beérnünk.

Furcsa helyzet alakult ki emiatt. A társadalom és a környezet gyökeres változásai érthetően sürgették a szellemi élet jelenségeinek, mozgásainak gyors föltérképezését. Keletkeztek is történelmi összefoglalások, elméleti általánosítások. Sokban megelőzve az irodalmi valóság alapos föltárását; és ez óhatatlanul nyomott hagyott